

AZ BİLİLEN YÖNLERİYLE AKŞEMSEDDİN

Prof. Dr. İsmail YAKIT

Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Felsefe Bölümü Başkanı /ANTALYA

ismailyakit@gmail.com

Akşemseddin'in kaynaklardan bize intikal eden iki yönlü bir hayatı vardır. Biri gerçek, diğeri menkabevî hayatıdır. Biz burada gerçek hayatını özetleyerek hakkında az bilinen birkaç noktaya temas etmek istiyoruz.

Akşemseddin Kimdir?

Asıl adı Şemseddin Muhammed bin Hamza'dır. Kısaca Akşemseddin veya Akşeyh lakabıyla şöhret bulmuştur. Eldeki kayıtlara göre H. 792/M. 1390 yılında Şam'da dünyaya gelmiştir. Mutasavvıf Şehabeddin Sühreverdi'nin torunlarından Şeyh Hamza'nın oğlu olup, nesebi Hz. Ebu Bekir'e kadar uzandığı söylenir. Yedi yaşlarında Anadolu'ya gelmiş Amasya dolaylarına yerleşmiştir (H.799/1396-1397). Kur'an'ı ezberleyip, dini ilimleri iyice tahsil ettikten sonra Osmaniye Medresesi'ne müderris olur. Bu arada iyi bir tıp tahsili de yapar. Enisi'nin "Menâkıbnâme" sine göre, "*ilm-i bâtın lezzeti dimağından gitmediği için*" kendisine bir mürşit arar. Ankara, İran, Maverâünnehr, Halep gibi yerleri dolaşır sonunda Hacı Bayram Veli'de karar kılar. Hacı Bayram'ın yanında sıkı bir riyâzet ve mücâhededen sonra, ondan "hilâfet" alır. Daha sonra Beypazarı'na gider ve orada bir mescid ve bir değirmen inşa ettirir. Halk burada kendisine büyük ilgi gösterir. Akşemseddin bilahare Çorum'un İskilip ilçesinin Evlek köyünde inzivaya çekilir. Oradan da Bolu'nun Göynük İlçesine gelir ve orada da bir mescit ve bir değirmen yaptırır. Kendi çocuklarının ve müritlerinin irşadı ile ilgilenir. Bu arada hacca da giden Akşemseddin, Hacı Bayram Veli'nin vefatı üzerine onun yerine irşat makamına geçer (H. 833/M. 1429-1430). (Bkz. Taşköprüzade, 1985, s. 226 vd., Yurd, 1972, s. VII vd., Köprülü, O.F. ve Uzun, M., DİA, 1989, II/ 299-300)

Kaynaklar Akşemseddin'in, mürşidi Hacı Bayram Veli'nin II. Murat'la münasebetlerinden dolayı oğlu II. Mehmet'le tanıştığından ve cülusundan sonra da ilişkilerini devam ettirdiğinden bahsetmektedir. Yine kaynaklar, Fatih'in kızlarından birini ve Çandarlıoğlu Süleyman Çelebi'yi yakalandıkları hastalıktan tedavi ederek iyileştirdiğini kaydetmektedir. Fatih, 1453'te İstanbul'u fethetmeye karar verdiğinde Edirne'de toplayıp fikrini aldığı önemli kişilerden biri de Akşemseddin'dir. Onun fikirleri ve moral desteği sayesinde fetih ordusunun manevi gücünün yükselmesine büyük oranda katkıda bulunmuştur. Özellikle sıkıntılı anlarda Fatih'e yazdığı mektuplarında zaferin yakın olduğu müjdesini vererek sabır ve metanetle savaşa devam edilmesini öğütlediğini anlıyoruz (Köprülü, 1989, ,

300; İnalçık, 1954 s. 131) Fetih'ten sonra onun Ayasofya'da ilk Cuma namazını kıldırıldığını ve Fatih'in isteğiyle Eyyub el-Ensârî'nin kabrini keşfettiğini yine kaynaklardan öğreniyoruz.

Fetihten sonra kiliseden tahvil edilen ve önce medrese olarak kullanılan ve sonra da ibadethaneye çevrilen Zeyrek camisinin güney ihata duvarındaki pencerenin üzerindeki kitabeden, Akşemseddin'in İstanbul'da kaldığı zamanlarda burada oturduğu ve ders verdiği anlaşılmaktadır. (Ayverdi, 1989, III, 537)

Akşemseddin'in 7 oğluydu. Bunlar sırasıyla: Sadullah, Fazlullah, Nurullah, Emrullah, Nasrullah, Nurülhüda ve Hamdullah Hamdi'dir. Hamdullah Hamdi, iyi bir şair olup, musikişinastır ve Nücum ve hey'et ilminde bilgi sahibi bir zattır (öl. H.909 M./1503). Yurd, 1972, s.91-94)

Akşemseddin bilahare Gelibolu üzerinden Anadolu yakasına geçmiş ve Göynük'e dönmüştür. Hayatının son yıllarını Göynük'te geçiren Akşeyh, H. 863 Rebiülâhir (=Şubat, 1459)'inde vefat etmiş ve Göynük'e defnedilmiştir. Türbesi halen bir ziyaretgâhtır.

Eserleri:

Akşemseddin'in birçoğu tasavvufla ilgili olan belli başlı eserlerivardır. Bunların İstanbul Kütüphanelerindeki yazma nüshaları üzerine bir tespit çalışması yapmışım.(Bkz. Yakıt, 2013, s. 244-253..) Birkaçı bazı temel eserlerinin bölümü gibi gözükse de ayrı kategoride ele almak gerekir. Katologlara göre bu eserler şunlardır:

1-Risaletü'n-Nuriye, 2-Def'u'l-Metâ'ini's-Sufiyye (=Hallü Müşkilât) 3-Risaletün fi Kavli's-Müteşeyyihi't-Tâin İbn Fahreddin, 4-Risâle-i Zikrullah, 5-Risaletü Şerhi Akvâli Hacı Bayram Veli, 6-Risalatü'd-Du'a, 7- Makâmat-ı Evliya, 8- Risaletün fi't-Tıp (=Maddetü'l-Hayat veya Mâidetü'l-Hayat), 9- Mektupları, 10- Nasihatname-i Akşemseddin, 11- Kimya-yı Saadet Tercümesi 12- Akşemseddin'in Dini Tasavvufi Şiirleri (38) şiir) Neşreden: (Kemal Eraslan)

Bu eserlerden Risaletü'n-Nuriye, merhum Ali İhsan Yurd tarafından hem Arapça orijinali hem de Akşemseddin'in kardeşi Hacı Ali tarafından Türkçe'ye çevirisi sadeleştirilerek yayımlandı. Makamât-ı Evliya'sı yine A. İhsan Yurt tarafından beş nüshası karşılaştırılarak yayımlandı. Bu eser ayrıca Kenan Gürsoy tarafından Fransızcaya tercüme edildi.

Az Bilinen Yönleri

1- İslam'a sonradan sokulan inançlardan olan Mehdî inancı, çıktığı günden bu yana İslam toplumlarında yaygın etkili bir inanç olarak varlığını sürdürmüştür. Nitekim Enisî'nin "Menakıbnâmesi"ne göre, Fatih'in İstanbul'u fethetme kararının önüne konan Mehdi engeli, Bizans surlarından daha güçlü bir engeldi. Zira fetih hazırlığını duyan devrin alimleri, çeşitli rivayetler getirerek: "İstanbul'un fethi Mehdî'ye nasip olacak, askeri boşuna kırdırmayalım"

diye fethi bir türlü razı olmazlar. Sonunda Akşemseddin devreye girerek, devrin alimlerini bir şekilde ikna eder ve fetih hazırlığı başlar.(Enisî, *Menâkıb-ı Akşemseddin* Bkz. Yurd, 1972, s.48-54. Gerçekten bugün bile yazılmış bazı Arapça kitaplarda, “kıyamet alametleri” bölümünde İstanbul’un Mehdî veya Araplar tarafından feth edileceği yazılıdır. Hatta bununla ilgili olarak hadis formunda bazı sözler bile zikredilir. Bunları okuyunca insanın “bunlar ya İstanbul’un fethedildiğini bilmiyorlar ya da Mehdî geldi, baktı ki İstanbul fethedilmiş, bırakıp gitti!” diyesi geliyor.

İşte Akşemseddin sanıyorum, İstanbul’un fethi ile ilgili “Onu Mehdi fethedecek “ şeklindeki uyduruk rivayetlere inanan devrin âlimlerini iyi ikna etmiş veya onları onların anlayacağı şekilde yorumlamış olmalı ki, fetih hazırlığı gecikmeksizin başlamıştır. Akşemseddin’in büyük bir ikna gücüne ve bilgisine malik olduğu anlaşılıyor.

2- *Eş-Şekâiku’n- Nu’ mâniye* yazarı ünlü Taşköprüzade (1495-1560)’nin anlattığına göre, Fatih, fetihten sonra Akşemseddin (1389-1459)’e tasavvufî anlamda bağlanmak ister, Akşemseddin kabul etmez. Fatih ona bir Türk gelse hemen alıyorsun anlamında cevap verer verir. Aslında Fatih’in, Türk kelimesini “sıradan biri, eğitimsiz, cahil, köylü, çarıklı, davar çobanı” anlamında, yani etnik olmaktan ziyade kültürel ve meslekî bir anlamda kullandığını görüyoruz. Söz konusu metni Arapça aslından bizzat tercüme ettim.

*“Sultan Mehmet Han surlardan içeriye girince yan tarafına baktı. Sadrazam Veliyüddinoğlu Ahmet Paşa (1426-1497) yanındaydı ona: ‘İşte Şeyh Akşemseddin’in bize verdiği müjde buydu’ dedi ve devam etti: Benim ferah ve mutluluğum bu fetihden dolayı değildir. Benim mutluluğum zamanımda böyle bir adamın mevcudiyetidir’ dedi. Ertesi günü (geceleyin) Sultan Mehmet Han, Şeyh Akşemseddin’in çadırına geldi. Şeyh çadırında divan üzerinde dirseğine dayanarak uzanmış haldeydi ve ayağa kalkmadı. Sultan Mehmet Han geldi elini öptü ve dedi ki. ‘Bir istek için geldim’. Şeyh sordu: ‘nedir?’. Sultan: ‘Senin nazeretinde birkaç gün halvete girmek isterim(=Beni tarikatına al). Şeyh dedi ki: Hayır. Bunun üzerine Sultan sürekli ısrarda bulundu. O her defasında ‘hayır’ diye cevap verdi. Bunun üzerine Sultan öfkeleni ve şöyle dedi: ‘**Türklerden biri sana geldiğinde tek bir kelimeyle hemen halvete (tarikata) alıyorsun**’ Bunun üzerine şeyh: ‘Eğer sen halvete (=tarikata) girersen oradan (manevi) bir lezzet alırsın ve saltanat işleri gözünden düşer ve ülke yönetimini bırakırsın... Halvetten (=tarikatten) kasıt adaleti elde etmektir. Sen de bunu devlet yönetiminde yaparsın. Bu anlamda daha birçok nasihatte bulundu. Sonra Sultan ona bin dinar gönderdi ama Şeyh kabul etmedi.*

“Sultan çadırdan çıktıktan sonra, (Fatih), Veliyüddinoğlu’na (=Sadrazama): ‘Şeyh ayağa kalkmadı, bu bana çok dokundu dedi. Veliyüddinoğlu’da ona : ‘Büyük sultanların bile başaramadığı bu fetih sebebiyle sizin nefsinizde bir gururu Şeyh görmüştür. Şeyhler mürebbidir. Ola ki böyle davranmakla gururun sizden zail olmasını istemiştir dedi’.” (Taşköprüzade, 1985, s.228-229; Yakıt, 2016, s. 15)

Burada Akşeyh’in tasavvuf anlayışını görüyoruz. O, devlet yönetimiyle meşgul olan zevatın en önemli görevlerinin ülkede adaleti tesis etmek, ve ona göre yönetmek olduğuna vurgu yapar. Yine ona göre, halvete girmek veya bir tarikata intisap etmek de sâlik için, nefsinde adaleti tesis etmenin gaye edilmesidir. Şu halde biri nefsinde adaleti diğeri

ülkesinde adaleti sağlayacaktır. Yani herkes işini doğru dürüst yapmalıdır. Görüldüğü gibi, yukarıdaki fragmentten Akşemseddin'in Fatih'in tasavvufi anlamda bir mürşidi olmadığını anlıyoruz. Halbuki genel kanı onun Fatih'in doğrudan mürşidi olduğudur.

3- Mevlâna Celaleddin Rumî'nin şiirlerinde “Şems” veya “Şemsî” mahlasını kullanmasından dolayı başta merhum Prof. Şerafeddin Yalıtıkaya ile Hasan Âli Yücel olmak üzere ondan alıntı yapan zevat Osmanlı Türkçesiyle yazılmış ve “Şems” mahlası olan 21 beyitlik (Önder, s. 28) Türkçe bir şiiri de Mevlâna'ya atfetmişlerdir. Bu şiir görüleceği üzere, Mevlâna'nın dili ve üslubu değildir. Bunu ilk defa fark eden Mecdut Mansuroğlu olmuştur. Biz de ona katılıyoruz. Hatta araştırmalarımız boyunca, XV. Yüzyılda Fatih'in hocası Akşemseddin'in de “Şemseddin, Şems ve Şemsî” mahlasıyla şiirler yazdığını biliyoruz (Eraslan, s. 11-85, Yakıt, T.İ.D.Üz. Arş., s. 85 vd.). Ayrıca XVII. Yüzyılda yaşamış “Cevahiru'l-Kelimât” adlı manzum sözlüğün şairinin mahlası da “Şemsî”dir. Başka “Şemsî”ler de olabilir. Ancak, Mevlâna'ya izafe edilen aşağıdaki şiirin dil hususiyetlerine bakarsak bu şiirin Akşemseddin'e ait olabileceği kanaatine varıyoruz. 21 Beyitlik şiirden 5 beyiti aşağıdadır:

“Ussun varsa ey âkil aldanma gil zinhar mala

Şol nesne ya ki sen koyup gidesin ol bunda kala

Zahmetini görübenin dürersin dünya malını

Anlar kalır harc edüp seni anmaya zehi bela

Seni unudur dostların oğlun kızın avratların

Ol malini üleşeler hisap edüp kıldın kıla

Kılmayalar sana vefa bunlar bay ola sen geda

Senin için vermeyeler bir pare etmek yoksula

...

Ey Şems dila Haktan haki, biz faniyiz oldur bâkî

Kamular anın müştaki ta hod ki ol kimin ola”(Yalıtıkaya,1934, s. 49)

(Ey akıllı adam, fikrin varsa dünya malına asla aldanma. O mal dünyada kalmaz seninle gitmez. O dünya malı için sen ne zahmetler çekersin de o bir bela olarak, sana asla yâr olmaz. Sen ölünce dostların, oğlun, kızın, karıların hepsi seni unuttur, inceden inceye hesap ederek hepsi senin malını üleşmeye başladılar. Onlar zengin olur sen fakir kalırsın, sana vefayı unuturlar da senin için bir yoksula bir parça eklemek bile vermezler...Ey Şems, biz faniyiz, baki olan Tanrı'dır. Cümle âlem; onun özlemine çeker Sen Tanrı'yı dile).

4- Akşemseddin'in dikkatimizi çeken bir diğer yönü de, hikmetin başlangıcı hakkındaki görüşleridir. Manevî makamlar hakkında bilgiler verdiği “*Makâmât-ı Evliya*” adlı eserinde, “Hikmet” makamını açıklarken şunları söylemektedir:

“*Hikmet makamı, hukemâ makamıdır ve hikmet ulûm-i eşyadan ibaretdir. Kâmilân-ı kadîm geldiler, ilm-i eşyaya meşgul oldular. Her şeyün tertibatın düzdüler. Her biri bir dürlü ilim zuhura getürdiler (181a). Netekim Lokman hikmeti zuhura getürdi. Bakî hukemâ dahî geldiler, andan istihraç eylediler. Lokman Hakim heman ilm-i eşyaya âlim idi. Andan ileri bir makama dahi kadem basmadı... Lokman Hakim nübüvvetinde ihtilaf vardur. Bazıları katında nebîdür. Cebrail nazil oldığıyçün. Bazıları katında değildir. Nübüvvet gelmediğiçün...*”(Akşemseddin, 1972, 180b-181a)

Akşemseddin'in bu fragmentinde dikkatimizi çeken nokta, “*hikmet*”in Lokman’la başlamasıdır. İslâm literatüründe pek çok şekilde te’vile çalışılan hikmet kelimesi “ilâhi felsefe” tabirini karşılamak için kullanılmış, metâfizikçi filozofa “hakîm”, filozoflarına da “hukemâ” tabir edilmiştir. Felsefi tefekkürün başlangıcını Thales’den başlatanların yanı sıra Hint ve Çin’den başlatanlar da olmuştur. Hattâ bu kaynak, daha da geriye götürülerek Hermes yani Hz. İdris olarak da gösterilmiştir. Akşemseddin'in hikmeti yani felsefeyi Hz. Lokman’la başlatması felsefe tarihçileri için yeni bir teoridir denebilir. Zaten onun “Lokman hikmeti zuhura getirdi. Bakî hukemâ dahi geldiler andan istihraç eylediler...” sözü bu keyfiyeti belirtmektedir. Nitekim Kur’an’da da: “*Andolsun biz, Lokman’a hikmeti verdik*” (Kur’an, Lokman, 31/12) denmektedir. (Yakıt, 2013, 107-108). Lokman Hekîm olarak bilinen Lokman, aslında Lokman Hakîm’dir. Hikmet sahibi Lokman veya filozof Lokman anlamındadır.

Kaynaklar

Akşemseddin, (1972), *Makâmât-ı Evliyâ*, (Fatih’in Hocası Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri içinde,) Fatih Yayınevi, İstanbul,

Ayverdi, E. H.,(1989) *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları,İstanbul

Enisî, H., (1972), *Menâkıb-ı Akşemseddin*, Neşr. A. İhsan Yurd, “*Fatih’in Hocası Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri*” içinde, Fatih Yayınevi, İstanbul,

Eraslan K., (1984), “Akşemseddin’in Dini-Tasavvufi Şiirleri”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Basımevi,TDAY Ayrı basım, Ankara

İnalçık, H., (1954), *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara, İstanbul,

Köprülü O. F., Uzun, M., (1989), “*Akşemsedin*”, maddesi, TDV Yayınevi, İstanbul,

- Taşköprüzade, I.**(1985),, *Şekâyıku Nu'maniye, fî Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniye*, Tahkikli Neşr., Dr. Ahmet Suphi Furat, İstanbul,
- Yakıt, İ.** (2013), *Türk-İslam Düşüncesi Üzerine Araştırmalar*, 2. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul,
- Yakıt, İ.**, (2009), *İslam'ı Anlamak*, 2. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul,
- Yakıt, İ.**, (2015) “Türk Kavramının Tarih Boyunca Geçirdiği Çileli ve Hazin Serüven”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Y. 37, C., 111, Kasım-Aralık S. 2015, İstanbul,
- Yakıt, İ.**, (2016) *Türklüğü Tartışılan Meşhurlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- Yaltkaya, M. Ş.**(1934), *Mevlâna'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul,
- Yurd, A. İ.**, (1972), *Fatih'in Hocası Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri*, Fatih Yayınevi,